

לעילוי נשמת סבי מורי היקר
ר' סעדיה ב"ר שלמה זצ"ל
איש תם ירא אלוקים ומעורב בדעת עם הכריות
נפטר ז' אדר ב' ה'תש"ס
ת.נ.צ.ב.ה.

"דיברה תורה כלשון בני אדם"

ראשי פרקים

פתיחה

הנושאים שבהם נאמר ד"ת כלב"א

- א. פעולות אנושיות המיוחסות להקב"ה
 - ב. כפילויות בלשון הפסוקים – ומיונן לקבוצות באילו כפילויות לא נאמר ד"ת כלשון בני"א
 - א. שיטת התוס'
 - ב. שיטת הראב"ד
 - ג. תוספת להשלמת העניין
- הסבר רעיוני למקרים של כפילויות לשון

א. פתיחה

המשפט "דיברה תורה כלשון בני אדם" מתפרש באסוציאציה ראשונית כאיזושהי הנמכה של הסגנון התורני-אלוקי אל שפה ארצית ירודה ופשוטה, וכפי שמנסח רש"י בפירושו לפסוק במלכים א' (א. מ):

'ותבקע הארץ' – דברו הנביאים בלשון הבאי כלשון בני אדם.

אמנם, כאן הדוגמא היא מהנביא, ובה ניתן לומר כי על דרך הסיפור רוצה מחבר הספר להמחיש לקורא את גודל השמחה ועוצמת הזמרה שהיתה שם כמעמד הגדול של המלכת שלמה, אולם לגבי התורה הדבר לא כ"כ מובן במבט ראשוני. מאמר זה יכלול סקירה קצרה של הנושאים שבהם נאמר כלל זה בליווי משפטים קצרים להבהרה. כמו-כן נראה היכן הוא אינו מיושם – השיטות השונות בעניין זה; לבסוף נציע הסבר רעיוני.

ב. הנושאים שבהם נאמר הכלל

1. פעולות אנושיות המיוחסות להקב"ה

התנ"ך מלא בתיאורים של מעשים אנושיים המיוחסים להקב"ה. רבותינו הראשונים מפרשי המקרא ובראשם ר' אברהם אבן-עזרא נזדקקו לכך, וכמו כן הרמב"ם שנלחם באסכולה הטוענת להגשמת הבורא. הכיוון הכללי הוא, כמובן, שאלו הם תיאורים שנועדו "לשכר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע" שהרי אין יכולת לקליטה האנושית במושגים שאינם אנושיים. כאן השתמשו המפרשים בכלל "דיברה תורה כלשון בני אדם" כדי להביע רעיון זה. נביא כמה דוגמאות לכך לאור הפרשנות של רבותינו הראשונים. בעניין בריאת האדם דרשו תז"ל על הפסוק "ויאמר א-להים נעשה אדם" שהתייעץ הקב"ה עם מלאכי השרת בדבר, ומסביר ראב"ע:

אח"כ אמר השם למלאכים 'נעשה אדם'. אנחנו נתעסק בו, ולא המים והארץ. ואחר שידענו שהתורה דברה כלשון בני אדם, כי המדבר אדם גם כן השומע, ולא יוכל לדבר איש דברים בגובה עליו או בשפל ממנו, רק על דרך דמות האדם.

(אבן-עזרא לבראשית א, כו)

ובמקום אחר, בתקפו את השיטה הקראית הטוענת להתחדשות הידיעה אצל הקב"ה – מתנסח ראב"ע בחריפות:

ישתחקו עצמות החוי הכלבי שאמר לולי שענה אדם לא היה נמצא והנה ראייה כי קין כחש והשם אמר לו: 'קול דמי אחיך' (ברא' ד, י), רק דברה תורה כלשון בני אדם לפתחון דבר.

(אבן-עזרא לבראשית ג, ט – "שיטה אחרת")

ובדומה לכך, במקומות שמתוארת חזרת ה' ממחשבתו הראשונה אומר אבן עזרא:

וינחם ד' – ידוע כי לא אדם הוא להנחם, רק דברה תורה כלשון בני אדם.

(אבן-עזרא לבראשית ו, ו)

גם במקומות שבהם ישנם כביכול איברים להקב"ה מובא הכלל שלנו:

וטעם 'עינו' – כלשון בני אדם.

(אבן-עזרא לדברים לב, כ)

בפירושו של אבן-עזרא מצויות דוגמאות רבות ולא נאריך בהן; הקו הכללי הוא, כאמור, קירוב העניין לשכל כדי שיוכל להבין, ובמקביל – מלחמה באלה המנסים לשוות דמיון הגוף לה' ית"ש.

גם ברד"ק מוצאים אנו את הכיטוי מספר פעמים, ובדוגמא הבאה נראה שהבעיה היא שיווי פחיתות המידות לה', והרי ברור כי מידותיו של ה' הן רק טובות מעצם היותו מקור הטוב, ועל כן מפרש הוא (פירושו לירמיהו ז, ט):

ומה שאמר בתורה כעסוני בהבליהם הכעיסוני בפסיליה' דברה תורה כלשון בני אדם אבל הוא יתברך אין בו מדת כעס ולא מפחיתות המדות המצויות בבני האדם כמו הכעס וזולתו.

ברמב"ם מוצאים אנו את הביטוי פעמים מספר בהקשר לשיטתו בעניין ידיעת ה' (הן בחיבור והן במורה), שם מנמק הוא את השימוש בתארי הגוף לה' כברירת מחדל בשל מוגבלות השכל האנושי:

אם כן מהו זה שכתוב בתורה ותחת רגליו, כתובים באצבע אלהים, יד ה', עיני ה', אזני ה', וכיוצא בדברים האלו, הכל לפי דעתן של בני אדם הוא שאינן מכירין אלא הגופות ודברה תורה כלשון בני אדם.

(הלכות יסודי התורה, פ"א ה"ט)

כמו"כ השימוש בתיאורי מצב שונים ביחס לקב"ה מנומק ברמב"ם ע"י ד"ת כלשון בנ"א בשל היסוד שה' אינו משתנה חלילה ממצב אחד למשנהו:

על הכל אמרו חכמים דברה תורה כלשון בני אדם, וכן הוא אומר האותי הם מכעיסים, הרי הוא אומר אני ה' לא שנית', ואילו היה פעמים כועס ופעמים שמח היה משתנה, וכל הדברים האלו אינן מצויין אלא לגופים האפלים השפלים.

(שם, פ"א ה"ב)

גם הראב"ד משתמש בביטוי כדי להסביר מדוע לא מופיע שחר העולם הבא בתורה, ותשובתו היא משום שהדבר לא יובן כראוי ע"י ההמון והדבר יגרום נזק אמוני, ועל כן הדברים נכתבו באופן פשוט להמונים:

התורה אמנם רצתה בהבטחה והיעוד הנאות להמון יותר, לפי שהם רוב האנשים, ואם ידובר עמהם בדבורים הנאותים ליחידים סגולות, נחלשו שכליהם, ונבכו רעיוניהם. ולזה באו הפסוקים כפשטם, ועל זה נאמר דברה תורה כלשון בני אדם.

(ספר האמונה הרמה לראב"ד, מאמר ראשון, פרק שביעי ד"ה 'כתובים מעידי')
(מאמר ראשון, פ"ב)

ראשונים נוספים כריה"ל, רשב"א ואבודרהם התייחסו לעניין, אך כסיכום נביא את דברי בעל "ספר העיקרים":

וזהו דרך אונקלוס הגר ויונתן בן עוזיאל ושאר חכמי ישראל שפירשו כל הפסוקים שבאו בתורה ובנביאים מורים על ההגשמה באופן מסכים אל האמת, והוציאו אותן מפשוטן להיות פשוטיהן דעת כוזב, ואמרו דברה תורה כלשון בני אדם וכדי לשכך את האוזן.

(מאמר ראשון, פ"ב)

א"כ, אין עניין חיובי בכך שהתורה תדבר כלשון בני אדם אלא הדבר נובע ממגבלות השכל האנושי שאינו יכול לקלוט מעבר לחושיו, והחובה לפרש ביטויי הגשמה ו"מצבי רוח" אצל ה' באופן זה היא יסוד אמוני ברור.

2. כפילויות בלשון הפסוקים – ומיון לקבוצות

במדרשי ההלכה וכן בתלמודים הבבלי והירושלמי מוצאים אנו את הכלל ביחס לכפילויות בלשון הפסוקים. הוא מובא בד"כ ע"י ר' ישמעאל במחלוקותיו עם ר' עקיבא, בזמן שר"ע דורש את הכפילות לעניין הלכתי מסוים.

אכן, ישנם תנאים נוספים שמשמשים בכלל זה¹.

נסקור את המקרים, אך כמוכן לא נוכל להביא את כולם כי רבים הם, ונסתפק בדוגמאות ספורות מכל סוג, שיש בהן כדי להביאנו להבנת העניין.

א. כפילות על דרך הסיפור

בתפילתה של חנה לבן – "אם ראה תראה בעני אמתך" – נחלקו חכמים בפשר הכפילות. יש מי שאומר שאין לדרוש מכאן לגבי שכרה של חנה, שהיתה עקרה מקודם, אלא ד"ת כלב"א:

'אם ראה תראה' – אמר רבי אלעזר: אמרה חנה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, אם ראה – מוטב, ואם לאו – תראה, אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנאמר: ונקתה ונזרעה זרע. הניחא למאן דאמר אם היתה עקרה נפקת – שפיר, אלא למאן דאמר אם היתה יולדת בצער יולדת בריחה, נקבות – יולדת זכרים, שחורים – יולדת לבנים, קצרים – יולדת ארוכים... מאי אם ראה תראה – דברה תורה כלשון בני אדם.

(ברכות לא ע"ב)

גם במקום שבו התורה עצמה מתארת מצב אפשרי היא מתנסחת בלשון כפולה. בדוגמה הבאה מדובר באפשרות שיצא הרוצח מעיר מקלטו, ולמ"ד ד"ת כלב"א אין לדרוש את הכפילות:

ת"ר: 'אם יצא הרוצח' – אין לי אלא במזיד, בשוגג מנין? ת"ל: אם יצא יצא, מ"מ. והתניא: (וההורג) במזיד – נהרג, בשוגג – גולה! לא קשיא, הא כמאן דאמר: אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם, הא כמאן דאמר: לא אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם. אמר אביי: מסתברא כמ"ד דברה תורה כלשון בני אדם, שלא יהא סופו חמור מתחלתו, מה תחלתו – במזיד נהרג, בשוגג גולה, אף סופו – במזיד נהרג, בשוגג גולה.

(מכות יב ע"א)

בירושלמי מנוסח הכלל שלנו בלשון קצת שונה – "התורה דיברה כדרכה". במקור שלפנינו ישנם ציטוטים של דוברים שונים ע"ד הסיפור²: "הלוך הלכת, נכסף נכסת, גנב גנבתי":

1 במקום אחר למדנו כי מחלוקת זו של ר"ע ור"י היא חלק מתפיסתם הכללית של דרכי המדרש ויכולת החכמים לחדש בתורה מיתורי לשון ואותיות. כאן אעיר, כי לא אכנס לשיטת כל תנא בעניין, אלא להסבר המושג באופן כללי.

2 קצת קשה לי – כיצד השתמשה בהן הגמ' כדי להראות שר"י סובר ד"ת כלשון בנ"א ואז לשאול עליו לגבי דין מילה, הרי בדוגמאות אלה ברור שאין לדרוש אף לר"ע מידי שהרי הן ציטוט של אומר כלשהו; אולם העניין כאן הוא הלכתי (עיי' לקמן דוגמאות מסוג זה)! אלא שצריך לומר, שר"י עצמו מוכיח כי

'המול ימול' – גזירה לשתי מילות, אחד למילה ואחד לפריעה, אחת לפריעה ואחת לציצין. עד כדון כרבי עקיבה דו אמר לשונות ריבויין הן, כרבי ישמעאל דו אמר לשונות כפולין הן התורה דיברה כדרכה – הלן הלכת כי נכסף נכספת, גנב גונבתי – מנלן? אמר רבי יודה בר פזי: אז אמרה חתן דמים למולות, מיכן לשתי מילות, אחת למילה ואחת לפריעה, אחת למילה ואחת לציצין.

(ירושלמי יבמות, פ"ח ה"ח)

בגמ' הבאה נראה, כי ישנם מקרים שבהם גם מי שלא דרש כפילות לשון וסבר ד"ת כלב"א, בכ"ז כן הסכים להלכה עם החולק, אם כי לדידו הדבר נלמד באופני דרשה אחרים (בדוגמה שלפנינו – מק"ו). הגמ' רוצה ללמוד מהו מקור חיובו של שומר שכר באבדה, שהרי בגנבה זהו מקרא מלא:

אלא אבידה מנא לן? דתניא: אם גנב יגנב, אין לי אלא גניבה, אבידה מנין – תלמוד לומר אם גנוב יגנב, מכל מקום. – הניחא למאן דאמר: לא אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם, אלא למאן דאמר: אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם, מאי איכא למימר? – אמרי במערבא: קל וחומר; ומה גניבה שקרובה לאונס – משלם, אבידה שקרובה לפשיעה – לא כל שכן.

(בבא מציעא צד ע"ב)

ב. פסוקי ציווי – מקור מוחלט ולאחריו צורת עתיד
רוב המקרים שבהם נחלקו התנאים בנושא הכפילויות שייך למחלקה זו. לגבי מצות הענקה לעבד היוצא לחופשי, ישנו הסובר כי אין חובה להעניק לעבד בכל מקרה, שאין לדרוש את הכפילות:

ר' אלעזר בן עזריה אומר: דברים ככתבן, נתברך בית בגללו – מעניקים לו, לא נתברך בית בגללו – אין מעניקים לו; א"כ, מה ת"ל, הענק תעניק? דברה תורה כלשון בני אדם.

(קידושין י"ב)

בנושא הלוואה – "העבט תעביטנו" – ג"כ מצינו את הביטוי, וכאן הכלל מיושם בדין שאין חובה להלוות בכל מצב:

ולרבי שמעון, דאמר: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו, תעביטנו למה לי? – דברה תורה כלשון בני אדם.

(בבא מציעא לא ע"ב)

המקור הבא הוא אמנם בדברים שבאגדה ואיננו מכיל ציווי הלכתי אלא תיאור עונש, אולם הכנסתי אותו למחלקה זו בשל המבנה הזהה של הדרשה. בחיובי כריתות נאמר "הכרת תכרת", ור' ישמעאל אינו לומד דבר מן הכפילות:

קיים כזה מושג של ד"ת כלב"א ומביא את הדוגמאות שאף ר"ע יודה בהן, כך שממילא ניתן לומר כן גם במקומות נוספים.

הכרת תכרת, הכרת – בעולם הזה, תכרת – לעולם הבא, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי ישמעאל: והלא כבר נאמר ונכרתה, וכי שלשה עולמים יש? אלא: ונכרתה – בעולם הזה, הכרת – לעולם הבא, תכרת – דברה תורה כלשון בני אדם.

(סנהדרין סד ע"ב)

ג. כפילות שם עצם

כסוג זה מצויה הכפילות "איש איש" בלבד, אך בעניינים שונים, כגון בעניין אכילת ערל בתרומה, וישנו הסובר כי אין לרבות ערל שאכל תרומה מכפילות זו:

רבי עקיבא אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: 'איש איש' – לרבות הערל. ור' אליעזר, האי איש איש מאי עביד ליה? דברה תורה כלשון בני אדם.

(יבמות עא ע"א)

וכן בעניין העלאת קדשים בחוץ, שאין לרבות שניים שהעלו:

ת"ר: איש איש – מה ת"ל? לרבות שנים שאחזו באבר והעלו שחיבין, שיכול והלא דין הוא: ומה השוחט להדיוט שחייב – שנים שאחזו בסכין ושחטו פטורין, המעלה להדיוט שפטור – אינו דין ששנים שאחזו פטורין! ת"ל: איש איש, דברי ר"ש; רבי יוסי אומר: ההוא – אחד ולא שנים; א"כ, מה ת"ל איש איש? דברה תורה כלשון בני אדם.

(זבחים קח ע"ב)

ד. שם פועל ולאחריו שם עצם

מקרים כודדים שייכים למחלקה זו, כגון המקור הבא, שבו אף מובא נימוק תחבירי של סדר המילים בפסוק למ"ד ד"ת כלב"א:

נדרים נמי הא כתיב: לנדור נדר, והיקישא למה לי? אי כתב נדר לנדור כדכתב נזיר להזיר, כדקאמרת לא צריך היקישא, השתא דכתיב: לנדור נדר, דברה תורה כלשון בני אדם. הניחא למאן דאית ליה דברה תורה כלשון בני אדם, אלא למאן דלית ליה דברה תורה כלשון בני אדם, האי לנדור נדר מאי עביד ליה? דריש ליה: לעשות ידות נדרים כנדרים.

(נדרים ג ע"א)

ה. כפילות עניינית

ישנם מקרים, אם כי מעטים, שבהם העניין עצמו כפול. הפסוק "ודבר אל העם, ואמר אליהם" – האמור בכהן משוח מלחמה שעה שיוצאים ישראל לקרב, מלמד למי שדורש הכפילות שצריך לדבר בלשון הקודש, אולם הסובר ד"ת כלב"א לומד זאת באופן אחר (גזרה שווה, או גילוי מילתא). וכה דברי הירושלמי (סוטה פ"ה ה"א):

ודבר אל העם – בלשון הקודש, ואמר אליהם שמע ישראל וגו' על אויביכם – ולא על אחיכם, לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם... עד כדון כר' עקיבה דו אמר לשונות ריבויים הן כרבי ישמעאל דו אמר לשונות כפולין הן. אמר ר' חיה בר אבא נאמר כאן נגישה ונאמר להלן וניגש משה אל הערפל מה נגישה שנאמר להלן בלשון הקדש אף כאן בלשון הקדש.

ג. באילו כפילויות לא נאמר ד"ת כלב"א

בגמרא מצאנו דרשות של כפילויות שאין עליהן חולק, כגון:

השב תשיבם, אין לי אלא לביתו, לגינתו ולחורבתו מנין – תלמוד לומר תשיבם – מכל מקום.

שלח תשלח אימא: שלח – חדא זימנא, תשלח – תרי זמני? – אמר ליה: שלח אפילו מאה פעמים משמע, תשלח – אין לי אלא לדבר הרשות, לדבר מצוה מנין – תלמוד לומר תשלח, מכל מקום.

אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: ואימא הוכח – חדא זימנא, תוכיח – תרי זמני? – אמר ליה: הוכח – אפילו מאה פעמים משמע, תוכיח – אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין – תלמוד לומר הוכח תוכיח, מכל מקום...

פתח תפתח אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין – תלמוד לומר פתח תפתח, מכל מקום. נתן תתן אין לי אלא מתנה מרובה, מתנה מועטת מנין – תלמוד לומר נתן תתן, מכל מקום.

(בבא מציעא לא ע"א-ע"ב)

וכבר תמהו התוס' במסכת ע"ז מדוע כן דורשים כאן לכו"ע ולא אמרינן ד"ת כלב"א:

דברה תורה כלשון בני אדם – אומר ר"י דמאן דאית ליה הכא דברה תורה כלשון בני אדם יכול להיות שאינו חולק על השב תשיב ועל הוכח תוכיח וכיוצא בהן דדרשינן להו (ב"מ לא ע"א) דלא אשכחנא תנא דפליג וראיה דר"ש אמר פרק מציאת האשה (כתובות סז ע"ב) על העבט תעביטנו דברה תורה כלשון בני אדם ור' שמעון גופיה דריש בפ"ק דר"ה (ח ע"א) עשר תעשר וצריך עיון בדבר דמאיזה טעם אומר החלמוד פעמים כך ופעמים כך.

(תוסי' עבודה זרה כז ע"א)

שיטת התוס'

בב"מ (לא ע"ב) מסבירים התוס' את טעם החילוק, ולשיטתם אין דורשים את הכפילויות כאשר הכתובים מוכיחים שאין לדרוש:

דברה תורה כלשון בני אדם – וא"ת וכי לית להו כל הני דרשות דלעיל ואליבא דר"ש משנינן נמי לעיל דלא מסיימי קראי ובר"ה (ח' ע"א) דריש נמי ר"ש עשר תעשר אחד מעשר דגן ואחד מעשר בהמה וי"ל דדוקא הכא בהני תרי קראי אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם משום דמוכחי קראי דכתיב די מחסורו ובאידיך כתיב אשר ברכך.

כמו"כ בדרשת "אם גנב יגנב" מביאים התוס' את אותו הטעם – הכרח מהפסוקים:

אלא למאן דאמר דברה תורה כלשון בני אדם כו' – אע"ג דלדרידה דרשינן בכל מקום לבד מהיכא דלא מיסתבר כדפי' בפ"ב (לעיל ל"א ע"ב ד"ה דברה) ה"נ לא מסתבר לרבות אכידה כיון דכתיב בלשון גניבה ואית לן למימר דברה תורה כלשון בני אדם.

(תוספות בבא מציעא צ"ד ע"ב)

במקום אחר כותבים התוס' נימוק כללי – שישנה סיבה כלשהי שאין לדרוש:

ונראה לפרש דמאן דאית ליה דברה תורה כלשון בני אדם לאו בכל דוכתי אית ליה, אלא שום הוכחה יש לו במקום שאינו דורש הכפילות.

(תוספות מנחות יז ע"ב, ד"ה 'מאי')

נימוק זה כולל גם הוכחה מסברא, כגון הגמ' במכות וסנהדרין שצוטטו לעיל. לסיכום שיטה זו, נקודת המוצא היא שתמיד יש לדרוש כפילות בפס', אולם כשא"א לעשות כן מחמת לשון הפס' ("גנב יגנב", "לנדר נדר"), פס' אחר ("הענק תעניק", "העבט תעביטנו") או סברא ("יצא יצא", "הכרת תכרת") – ישנו מ"ד שסובר ד"ת כלב"א³. ובמסכת סוטה נותנים התוס' מדד מסייג לגבי הדרשות בב"מ שמוסכמות לכו"ע, שכיוון שאינן עוקרות משמעות הכתובים ניתן לדרוש:

מיהו היכא דמצי למיררשיה להעמיד קבלתם או סברתם – דרשינן ובהא פליגי... מאן דאית ליה דיברה אין לו כח להוציא יתור הלשון ממשמעות.

(תוספות סוטה כד ע"ב)

ואכן, כל הדרשות בב"מ ל"א ע"ב אינן עוקרות המשמעות, שכן כולן קובעות רק שציווי התורה חל בכל מקרה, אך הן אינן מסכות את עצם הציווי להבנה אחרת.

שיטת הראב"ד

שיטה נוספת היא זו של הראב"ד שהובא ברמב"ן ב"מ⁴ (הובאו גם בריטב"א ובשטמ"ק שם), ולשיטה זו נקודת המוצא הפוכה מזו של התוס':

"א"נ ראב"ע הוא ולא דריש אע"ג דאיכא למידרש... ולפי דעתי ר"ש ור' אלעזר בן עזריה אמרו דבר אחד ועלולם אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם ולא דרשינן.

בהמשך דבריו מנמק הוא שחלק מדרשות של כפילות נובעות מצד כפילות הדין, או שהן אליבא דתנאים אחרים. אך אין כל הדרשות מתורצות, כפי שהרמב"ן עצמו מתקשה, שהרי לא מצאנו בהן חולק.

מדד נוסף להשלמת העניין

לאור הדוגמאות שסקרנו – כאלו שבהן נאמר הכלל וכאלו שלא נאמר בהן, ננסה להציב קריטריון נוסף שישלים את העניין. בכפילויות שהן על דרך הסיפור, אפילו במקרים שהתורה עצמה היא האומר⁵, וכ"ש כשהאומר הוא אדם – אין לדרוש כלום למ"ד ד"ת כלב"א, שכן אין כאן ציווי מסוים.

3 וכן סוברים הרא"ש והריטב"א.

4 וכן משמע בר"ן נדרים ג ע"א.

5 לפי"ז לא נצטרך לנימוק שמעלים ראשונים לגבי הגמ' במכות "יצא יצא" שרק מסברת אביי לא דורשים את הכתוב, אלא פשוט שאין לדרוש דבר באמירה שהיא על דרך הסיפור.

רק במקרים שבהם ישנה כפילות ע"ד הציווי (מקור+עתיד) וכן כפילות שם עצם, מצינו שגם הסובר ד"ת כלשון בנ"א – דרש את הפסוקים במקרים מסוימים. לשיטת התוס' הדבר מתיישב שהרי נקודת המוצא היא כן לדרוש ורק כשא"א לעשות זאת כנ"ל – אזי אמרינן ד"ת כלב"א, אולם לשיטת הראב"ד לא ברורה החלוקה בין המקרים.

אח"כ מצאתי דבר דומה במשנה למלך (הל' דעות פ"ו ה"ז), שם סוקר הוא את המקרים בהם אמרינן ד"ת כלב"א וכאלו שדרשינן ללא חולק. בהמשך דבריו מעלה הוא כמה אפשרויות בדעת ר' אלעזר ב"ע ואחת מהן היא שסבר כר"י דאמרינן ד"ת כלב"א וזה רק לגבי מקרים בהם הדרשה מולידה דין, אולם מקרים של דרשה בעלמא אמרינן (כגון "ראה תראה" לגירסא דר"י הוא. ולפי גירסתנו ר"י לא דרש כלל). העיקרון הוא, אפוא, שיש לחלק בין סוגי אמירות שונים, למרות שהסברנו דלעיל נוקט הפוך – שאין לדרוש על דרך הסיפור, ורק במקרים שיש נפקותא למעשה ניתן לדרוש.

ד. הסבר רעיוני למקרים של כפילויות לשון

ראינו, אפוא, כי לעומת התפיסה של התורה כשמיימית שכל מילותיה מדודות ושקולות ואף כל תג ותג ניתן להידרש⁶ – עומדת התפיסה כי ישנם מצבים שבהם "דיברה התורה כלשון בני אדם", ואין ללמוד מסגנון שכזה דרשות והלכות.

השאלה המתבקשת ברורה – וכי התורה שהיא כולה אלוקית, שעל פי זה נקראת הלשון שבה היא משתמשת "לשון הקודש"⁷ – תכפול את דבריה ותכתוב מילים ללא צורך, רק משום שכך מדברים בני אדם?

נראה לענ"ד לבאר כי ישנו כאן ביטוי גדול ומכוון מראש מאת נותן התורה לכך שהתורה ניתנה לבני אדם ולא למלאכי השרת, בכחינת "לא בשמים היא", ובכך מציגה התורה את החיבור שלה לארץ, לאותו מישור בו חיים ומדברים יצורי אנוש יושבי חלד; הדבר אינו מבטא הקטנה אלא אדרבה – יכולתה של התורה האלוקית להיות מחוברת לחיים הגשמיים הארציים של בני אדם היא הגדלות שבה, ואת זה היא מבטאת בסגנונה ולשונוה בכך שהיא מדברת דווקא בלשון בני אדם.

יכולת הדיבור והשימוש כשפה ככלי ביטוי נבראו יחד עם בריאתו של האדם⁸, ובכך ייחודו – היותו "רוח ממללא"⁹. מיד לאחר היבראו קרא האדם שמות בעלי תוכן לכל חיה וחייה כפי תפקידה ויכולתה המיוחדים.

6 עיין מנחות כט ע"ב: "אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות".

7 עיין רמב"ן לשמות ל, יג, ד"ה 'בשקל הקודש': "וכן הטעם אצלי במה שרבותינו קורין לשון התורה לשון הקודש שהוא מפני שדברי התורה והנבואות וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו...". ע"ש באורך.

8 אמנם, מצינו ש"בעשרה מאמרות נברא העולם" והדבר נעשה עוד לפני בריאת האדם, אך פשוט שזהו ביטוי מושאל וכבר עמדנו על דברים מסוג זה במאמרנו לעיל.

כמו"כ אין תשובה ממאמרם ז"ל "אסתכל קב"ה באורייתא וברא עלמא", דמשמע שהשפה והמילים קדמו לבריאת האדם, שאין זה כפשוטו, שהרי בתורה עצמה מופיעים אנשים, אלא ודאי יש לבאר כוונתם בכך שישנן אידיאות עליונות שרצה הקב"ה שיתגלו במציאות הגשמית ומתוך כך ברא את העולם עם כלים להגשים אידיאות אלה; אולם ברור שהתורה נכתבה לאחר היות אדם על האדמה – ע"י מרע"ה מפי הגבורה, ואכמ"ל.

9 תרגום אונקלוס למילים "נפש חיה" (בראשית ב, ז).

לאור זאת, ובייחוד לאור הדוגמאות שראינו לעיל בעניין ההגשמה (ייחוס פעולות לה' כדי לשבר את האוון), ברור כי שימוש בשפה ובמילים אינו ביסודו עניין אלוקי, אלא זהו מושג אנושי-ארצי, וממילא משתמשת בהם התורה אשר ניתנה לבני אדם, וככל הנראה אפילו כהיגלות ה' לנביאי¹⁰; ובשלב הבא – עצם שימושה בלשון מקנה לכך אופי וצביון של קדושה – "לשון הקודש".

רעיון זה הוא נאות לשיטת הראב"ד והרמב"ן, שנקודת המוצא היא שאותו מ"ד תמיד סובר ד"ת כלב"א. אולם אפילו לשיטת התוס', שנק' המוצא היא כן לנסות לדרוש, אך כשא"א – אמרינן ד"ת כלב"א, עדיין נוכל לומר כן, שהרי באותם מקומות שלא דורשים – לשם מה הכפילות.

אכן הרעיון מתאים לניסוח כפי שהוא בכבלי, ולא לניסוחו של הירושלמי "דיברה תורה כדרכה".

ניתן להאריך ביסוד זה, ואכמ"ל.

~

בהמשך לדברים הנ"ל, אומר כאן מעט מזעיר על דמותו של סבי מורי זצ"ל. סבא סעדיה היה דמות מופלאה, שלא כ"כ ניתן לראות שכמותה בדורנו.

אנו חיים בדור שקשה לומר עליו, לצערנו, שהתורה כמובנה הגדול והרחב היא בראש מעיינינו, דור שבו הרצון לביטוי של ה"אני" ושיקולים אישיים ותועלתניים תופסים מקום נכבד בהלך הרוח הכללי.

סבא פעל תמיד לטובת הציבור במסירותו לכל ענייני בית הכנסת – מהכנת ספרי התורה ועד לסידור הספלים. את כל כולו השקיע בנתינה ובעשייה שלא על מנת לקבל פרס, כגון לימוד הנערים והכנתם לבר מצוה, הליכה ל"בית החיים" לומר השכבות ולהבדיל לשמחת חתן וכלה, אמירת קדיש על נפטרים שלא השאירו אחריהם קרוב שיעשה זאת, נתינת ברכות ועצות לכל מבקש בכל מיני תחומים. כל זאת במקביל ובחיבור להגותו בתורה.

בעיניי, הדבר שהכי אפיין את דמותו היה ענוותנותו וכיטול דעתו כלפי דעות של אחרים. תמיד היה מוכן לקבל גישות אחרות – "מה שיגידו – זה טוב" היתה אמרתו השגורה – הביטוי המושלם בעיניי ל"מעורב בדעת עם הבריות". בכך נמנע ממחלוקות מיותרות וחיכוכים שאפשר למנעם. כל דיבורו היה בנחת עם הבריות, ומעולם לא הקפיד או הרים קולו על אחרים. תחולת יום פטירתו של סבא כיום פטירת ה"ענו מכל אדם" מסמלת בעיני דבר זה.

אם דיברנו לעיל על מושג של "דיברה תורה כלשון בני אדם", הרי שביחס לסבא ודיבורו השקט והמתון אוכל לומר: "דיבר איש התורה כלשון בני אדם".
זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא.

10 ראייה נחמדה לדבר שמעתי מפי הרב חנן פורת שליט"א, עפ"י דברי הרמב"ם במורה נבוכים ח"ב פמ"ד (עמ' רסב מהד' הרב קאפח זצ"ל): בשמואל א פרק ג פס' ד-ח סבור היה שמואל כי קריאות ה' לו הן קריאותיו של עלי, ומכאן שה' אכן קרא לו בשפת בני אדם ולא באיזשהו צינור אלוקי בלתי אנושי.